

ATATÜRK'TE NAMIK KEMAL'İN ETKİSİ VE ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE YASAK KİTAPLARA İLİŞKİN İKİ BELGE

Prof. Dr. YAHYA AKYÜZ

Atatürk 13 Mart 1899'da Harb Okuluna girmiş, bu okulu 10 Şubat 1902'de bitirmiş ve öğrenimini aynı çatı altındaki Harb Akademisinde sürdürerek oradan 11 Ocak 1905'te mezun olmuştur.

Harb Okuluna ilişkin anılarında der ki: "Harbiye senelerinde siyaset fikirleri başgösterdi. Vaziyet hakkında henüz nâfiz bir nazar hasıl edemiyorduk. Sultan Hamit devri idi. Kemal Beyin kitaplarını okuyorduk. Takibat sıkı idi. Ekseriyetle ancak koşu yattıktan sonra okumak imkânını buluyorduk. Bu gibi vatanperverane eserleri okuyanlara karşı takibat yapılması, işlerin içinde bir berbatlık bulunduğu ihsas ediyordu"¹.

Harb Okulunda Atatürk'ün sınıf arkadaşı olan A. Fuat Cebesoy, O'nun Namık Kemal'i okuması ve etkisinde kalması konusunda ayrıntılı bilgiler verir. Cebesoy, unuttuğu bazı olayların yanında, "hafızasından silinmeyen çizgiler de bulduğunu" söyler: "Büyük vatan şairi Namık Kemal'i, okul idaresinin aldığı bütün tedbirlere rağmen yatakhane gizli gizli okuduğumuzu nasıl unutabilirim? Mustafa Kemal'in bir gece vakti yanıma gelerek Kemal'in "*Vatan Kaside*sini"nin teksir edilmiş bir nüshasını 'Fuat kardeşim, bunu ezberleyelim' diye bana verirken yavaş bir sesle fakat büyük bir heyecanla okuduğu:

*Felek her türlü esbab-ı cefasın toplasın gelsin,
Dönersem kahpeyim millet yolunda bir azimetten*

mısralarını nasıl unutabilirim?

Yine bir gün üç beş arkadaş, felaketle sonuçlanan 1877-1878 Osmanlı - Rus savaşına dair konuşuyorduk. Mustafa Kemal, birden teessürle Namık Kemal'in:

¹ *Türkün Altın Kitabı, Gazinin Hayatı*, İstanbul, 1930, s. 17; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Ankara, 1972, C. 5, s. 86-87.

*Vatanın bağına düşman dayamış hançerini
Yok imiş kurtaracak bahtı kara mâderini*

beyitini okumuştur”².

Harb Akademisinde iken de Mustafa Kemal’in kafası Namık Kemal’in düşünceleri ile meşguldür. Akademideki sınıf arkadaşlarından Asım Gündüz, her Cuma akşamı bir sınıfta toplandıklarını, Mustafa Kemal’in kürsüden arkadaşlarına okuduğu ve düşündüğü şeyleri anlattığını söyler. Bir konuşmasında Mustafa Kemal sunları söylemişti :

“Bulgar, Sırp ve Yunanlıların millî şairleri var. Bütün milletlerin böylesine çırpınan, milletini uyandırmak isteyen millî şairleri, aydınları var.... Nerede bizim şairlerimiz? Bizim bir Namık Kemalimiz var. O, Türk milletinin yüzyıllardan beri beklediği sesi verdi. Fakat ne şiirlerini okuyabiliyor, ne konuşmalarını duyabiliyoruz. Bu milletin tarihinin bir yönünü belirten *Vatan Yahut Silistre* piyesini bile temsil ettirmediler”³.

Cebesoy, anılarında, çok sonraki dönemlere değinerek, şu önemli bilgileri de vermektedir:

“Millî Mücadele yılları idi. Heyeti Temsiliye, merkezini Ankara’ya taşımak kararını vermişti. 18 Aralık 1919’da arkadaşlarıyla beraber Sivas’tan ayrılan Mustafa Kemal, 24 Aralıkta Kırşehir’e gelmişti. Burada Gençler Derneğinde bir konuşma yapmıştı. Geceleyin şerefine fener alayları tertip eden halka, yukarıdaki mısraları aşağıdaki şekilde değiştirerek okumuştur:

*Vatanın bağına düşman dayasın hançerini
Elbet bulunur kurtaracak bahtı kara mâderini*

27 Aralıkta Ankara’da kendisini muazzam bir törenle karşılamıştık. Dikmen sırtlarından şehre doğru hareket ettiğimiz zaman otomobilinde ben ve Ankara valisi Yahya Galip de vardı. Mustafa Kemal orada da bu mısraları fısıldar gibi tekrarlamıştı”⁴.

Atatürk I. İnönü zaferi üzerine, TBMM’de yaptığı konuşmada da Namık Kemal’in mısralarını okuduktan sonra, “millet adına”

² A. Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul, 1967, s. 30-31.

³ Asım Gündüz, *Hatıralarım* (Haz. İ. İlgar), İstanbul, 1973, s. 15-16.

⁴ Cebesoy, *age.*, s. 30-31.

onları kendi değiştirdiği biçimde ve alkışlar arasında okumuş, Türk milletinin geçmiştekinden çok daha fazla bir ümitle geleceğe bakma nedenleri bulunduğunu söylemiştir⁵.

Mustafa Kemal, Namık Kemal'den onun okunmasının yasak olduğu bir dönemde yararlanmıştı. Gerçekten, Abdülhamit döneminde kitap basımı Eğitim Bakanlığının iznine bağlı idi ve kitapların üstüne "Maarif Nezaret-i Celîlesinin ruhsatnamesini haizdir" yazılırdı. Bu nedenle, "zararlı" görülen kitaplara basım izni verilmez ve bunlardan gizlice basılanlar toplatılırdı. Namık Kemal'in kitapları böyle idi.

Bu tür yasak ve toplatılan kitaplarla ilgili olarak Başbakanlık Devlet Arşivinde bulunan iki belgede ilginç bilgiler yer alıyor. Bu belgelerde özellikle Namık Kemal'in kitaplarından söz edilmektedir.

Belge I:

Bu belgelerden birincisi, Yıldız Sarayı Baş Kitabet Dairesinden, başka bir deyişle, Padişahın Sekreterliğinden Başbakanlığa, İçişleri ve Eğitim Bakanlıklarına gönderilen tezkiredir. 19 Şaban 320 ve 7 Teşrinisani 318 tarihlerini taşıyan bu belge milâdî 21 Kasım 1902 tarihine tesadüf etmektedir.

Belgede, bazı fıkıh ve din kitaplarının bir takım memurlar ve görevlilerin "cehaletleri" nedeniyle toplattırıldıklarının padişahın kulağına gittiği ve bu durumun onu son derecede üzdüğü belirtilmekte ve bu tür kitapların toplattırılmak şöyle dursun, aksine çoğaltılmasına çalışmak gerektiği söylenmektedir. Oysa, "men'i muktezi (yasaklanması gereken) kitaplar makam-ı muallâ-yı hilafet ve saltanat aleyhinde mürettep (düzenlenmiş) ve ezhan-ı halkı ifsada hâdim olarak (halkın zihnini bozmaya yarayan) Avrupa'da ve mahall-i sâirede tab ve neşredilen resâil ve cerâid-i muzırradan (zararlı kitapçık, dergi ve gazetelerden) ibaret olmak icap edeceği derkârdır (bellidir)." Buna rağmen, kötü yoruma gidilmesi bir takım inzibat tedbirlerini gerektirmektedir. Bu hususta padişah, Maarif Nazırı Celâl Beye soru yöneltmiş, o da, sunduğu arzıda, Teftiş ve Muayene Encümenindeki yeteneksiz üyelerin oradan alınmasını, kalanlarla ve yetenekli, dirayetli eğitim memurlarından oluşan üç kurul (heyet) teşkilini önermiştir.

⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1961, C. I, s. 154.

Bu kurullardan birisi dinî ve şer'î kitapları, birisi öteki kitapları inceleyecek ve üçüncüsü de adı geçen Maarif Nazırının başkanlığında kurularak, ilk iki kurulun incelemelerini inceden inceye denetleyecektir. Dinî ve şer'î kitapların basım ve çoğaltılması için çaba gösterilecek, Ziya Paşa, Kemal Bey, Ebüzziya Tevfik Bey gibi "efkâr-ı müfrite ve muzırра erbabının" (aşırı ve zararlı fikirlere sahip kimselerin) eserlerinin basılmasına kesinlikle müsaade edilmeyecektir⁶.

Belge II:

Bu belge, muhtemelen Maarif Nezaretine yazılmış, yasak kitaplarla ve özellikle de Namık Kemal'in eserleriyle ilgili bir jurnaldır. Belgenin hitap ettiği makamın gösterilmemesinden ilk sayfasının bulunmadığı akla geliyor. Belge, "Mekteb-i Harbiye-i Şahane muallimlerinden Binbaşı Fazıl" tarafından yazılmıştır ve bu zatın mühürünü taşımaktadır. Tarihi yoktur, fakat, mühürdeki 1310 (1894) tarihi, belgenin bu tarihten sonra yazıldığını gösteriyor. Meşrutiyetin ilânından sonra Yıldız Sarayı evrakını incelemek üzere kurulan Tetkik-i Evrak Komisyonunca da görüldüğünden sol üst köşesinde onun mühürünü taşımaktadır.

Belgede önce "İttihat Cemiyet-i fesadiyesinin (bozguncu cemiyetinin) efkâr-ı umumiyyeyi tescim (kamuoyunu zehirleme) maksadıyla neşrettikleri evrak-ı muzırра mündericatından kısım-ı küllisi (zararlı yayınların içindekilerin çoğu) mücazât-ı ilâhiyyeye duçar olan (ilâhî cezaya uğrayan) eski hainlerin âsârından muktebes olduğuna (eserlerinden alındığına) şüphe edilemez" deniyor.

Daha sonra, "sadık halkı" Osmanlı hanedanı aleyhine sevk ve kıskırtma girişimlerinin yirmi sene önce başlatılan ve "edebiyat" adı altında yayınlanan "haince makalelerden"* kaynaklanarak o günkü duruma geldiği söyleniyor ve "Maarif Nezareti basını denetleme konusunda o sırada sürdürdüğü başarılı çalışmalara on yıl önce başlamış olsaydı gençlerin padişaha ve hükümete düşman gözyle bakmaları mümkün olmazdı" deniyor.

⁶ Belgede adı geçen bu üç yazarın eğitime ilişkin görüşleri, medrese ile mücadeleleri ve Türk Eğitim Tarihindeki yeri için bkz. Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri (1848-1940)*, Ankara, 1978, s. 50-51.

* Burada Namık Kemal'in "*Makâlât-ı Siyasiye ve Edebiye*" başlığı altında çıkan yazılarından söz edildiğinden kuşku yoktur (Y. A.).

Bu arada, Ermeni kitapçıların gerek kendi “haince” amaçları, gerek kişisel çıkarları için “erbab-ı fesada” (bozgunculara) yardımcı oldukları şöyle açıklanıyor: “Ermeni kitapçıların gerek maksad-ı hâinânelerini terviç ve gerekse menafi-i şahsiyelerini temin için erbab-ı fesada zahir oldukları gün gibi âşikârdır. Hatta Avrupa’dan gelen kütüb-i muzırranın dahi bu hainlerin vasıtasıyla intişar etmekte (yayılmakta) olduğuna kaniim.”

Daha sonra yazar, Bâb-ı Âli civarındaki kitapçıları dolaşarak yeni ve eski yayınları incelemeyi padişaha hizmet amacıyla alışkanlık haline getirdiğini ve bu yolda bir gözlemini anlatıyor:

“Geçenlerde Arakel Efendinin* dükkânına gitmiş idim. Edebîyata dair mütalaaya şayan (okunmaya değer) bir eser var mıdır diye sordum. “*Hadikatül Üdebâ*” namıyla bir kitap verdi. Mündericatına (içindekilere) göz gezdirdim. Kemal’in en müheyyic (heyecan veren) asârından (eserlerinden) mürekkep olduğunu (oluşturduğunu) anladım. “*Ahlâk-ı islâmiye*” serlevhasıyla (başlığı ile) başlayan makalenin mündericatu hilafet, bîat (birinin hâkimiyetini kabul ve tasdik), itaat hakkında o kadar heyecanlı ve muzır ibaratu (cümleleri) câmîdir (kapsamaktadır) ki efkâr-ı islamiyeyi zehirlemek için Murat haininin** neşriyat-ı mecnunânesi bunun yanında ehven kalır. Zahiren çehar yar-ı güzün hazeratının (ilk dört halife) menâkıb-ı celilesini (yüce hikâyelerini) tasvirden ibaret olan bu makalede halkın Halifeye itaati Halifenin halka itaatıyla meşruttur (şarttır) deniliyor. Halbuki maksad-ı esası islâmiyetin cumhuriyete tabi olduğunu ve hilâfetin hanedana intikali şer’an caiz olmadığını neşr ve ilandır. Maarif Nezaret-i Celilesinin bu eseri tab ettirmekte iğmaz-ı ayn etmiş (bu kusurlu işe göz yummuş) olması şayan-ı hayrettir. Eserin son sahifesini Kemal haininin hürriyet hakkında neşredip her lisana tercüme olunan meşhur rüyasının baş tarafı teşkil ediyor. “*Hadikatül Üdebâ*”nın Arakel Efendiden mübayaa ettiğim (satın aldığım) ikinci nüshasını hasbelsadaka takdime (karşılıksız sunmaya) cüret eder ve maruzatım şayan-ı dikkat görüldüğü takdirde atabe-i ulyâ-yı hilâfetpenâhiye arz buyurulmasını istirham ederim.”

* Arakel Efendi hakkında H. Z. Uşaklıgil, “zamanın en kudretli ve cesur kitapçısı idi” demektedir. Bkz. *Kırk Yıl*, İstanbul, 1969, s. 157 (Y. A.).

** Burada söz konusu olan Mizancı Murat Beydir (Y. A.).

Belgenin sonlarına doğru, görüldüğü gibi yazar, Maarif Nezaretinin böyle bir eserin basımına izin vermiş olmasına şaşmakta, Namık Kemal'in "*Ahlâk-ı islâmiye*" başlıklı makalesinden cümleler alarak bunların zararlı ve tehlikeli olduğunu ileri sürmektedir.

Yazar, sözü geçen "*Hadikatül Üdebâ*" adlı kitaptan satın alarak ilişikte sunduğunu ve görüşleri dikkate değer bulunursa, bizzat padişaha da arzedilmesini rica etmektedir.

Abdülhamit döneminde, yapılan jurnallerin arkasında bir çıkar düşüncesi yatardı. Bu belgede de, özellikle son satırlarında, yazarın böyle bir amacı seziliyor.

Bu belgede adı geçen *Hadikatül Üdebâ* başlıklı kitabı Millî Kütüphane'de bulup taradık⁷. İhsan Sungu kitapları arasında yalnızca "cild-i evvel"i mevcuttur. Üzerinde "musannifi Emin Osman", ve "sahibi kitapçı Arakel" yazılıdır. İstanbul'da 1299 (1883)'de, "Matbaa-i Aramyân"da basılmıştır. Yine kapağında "Maarif Nezaret-i Celilesinin ruhsatıyla" kaydı vardır. Fakat bu ciltte Namık Kemal'in *Ahlâk-ı İslâmiye* ve *Rüya* başlıklı yazıları bulunmuyor. Bunlar daha sonraki ciltte (veya ciltlerde) olsa gerekir. Bu ciltte Namık Kemal'in şu yazıları yer alıyor: *Tausif*, *İstikbâl*, *Maarif*, *Terakki*, *Aşk Hakkında Bir Makale*, *İttihad-ı İslâm*, *Askerlik*, *Hukuk*.

Ahlâk-ı İslâmiye Namık Kemal'in *Makâlât-ı Siyasiye ve Edebiye* başlığı ile 6 cüz yayımlanan yazıları arasında 6. cüzde yer almaktadır⁸. İlk önce *İbret* gazetesinde yayınlanmıştır. Bazı Avrupalı yazarların İslâmiyete ahlâk açısından çatmalarına bir cevap olmak üzere yazıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim, şöyle başlıyor: "Bir takım Avrupa müellifleri acaba İslâmiyetin tehzib-i ahlâkça tesiratını ne mülhaza ile bazı mezahibe müsavi görmezler?" Namık Kemal, İslâmiyetin ahlâk, sosyal adalet bakımlarından çok üstün bir din olduğunu, dört halife döneminden ve onların yaşamlarından örnekler vererek, savunuyor. İşte, böyle bir amaçla yazılan, o günkü halife-padişahi hedef almayan bu yazıdaki bazı satırların adı geçen öğretmen tarafından raporunda jurnal edilmesi, Abdülhamit döneminin zihniyetini göstermesi bakımından ilginçtir. Namık Kemal'in söz konusu cümleleri, makalenin aslından aldığımız biçimiyle, şöyledir: "... (Ebubekir) halife oldu.

⁷ *Hadikatül Üdebâ*, İstanbul, 1299 (1883), Cildi evvel, 80 s.

⁸ Namık Kemal, *Makâlât-ı Siyasiye ve Edebiye*, İstanbul, 1327 (1911), Cüz 6, s. 357-373.

Evvela halkın kendine itaatı kendinin halka itaatıyla meşrut olduğunu ilân ile, mahsud-u cihan olan öyle bir mesnedde bekasını umumun iradesine bıraktı.” (s. 358)

Rüya ise tamamen politik, mutlakiyete karşı, devlet örgütü ve millette yazarın arzuladığı değişiklikleri dile getiren bir yazıdır. Türk Tarih Kurumu kitaplığında bulduğumuz baskısı 1326 (1910) tarihlidir. Artin Asadoryan adında bir Ermeni matbaa şirketi tarafından bastırılmıştır⁹. Otuz sayfalık bu yazı şöyle özetlenebilir:

Yazar, Boğaziçi’nde bir bağ evinde, fırtınalı, yıldırımli, sağnak yağmurlu bir akşam uyur ve şu rüyayı görür: Ufukta pembe bir bulut ve içinde çok güzel bir genç kız belirir. Aralarında Namık Kemal’in de bulunduğu kalabalığa yaklaşan genç kız, yazarın “meftun olduğu Hürriyetin timsâl-i semavisi”dir. Kalabalık, ondan ürker, çekinir. Hürriyet onlara şöyle seslenir: Ey gaflet uykusundakiler! Ey esarete düşmüşler, ey her türlü kötülük yapanlar! Ey sürünenler! Ne zaman gözlerinizi açacaksınız? Ne zamana kadar bu şekilde aşağılık kalacaksınız? Gözlerinizi geçmişe değil geleceğe çevirin. Dünyada ekonomik, askerî bilimsel, eğitimsel, büyük gelişmeler var. Örneğin, “maarif bütün esrar-ı tabiatı (doğanın sırlarını) faşediyor (açıkıyor), siz hâlâ mı uyuyacaksınız?” Siz, kendinizi yükseltmeye, çocuklarınızı iyi yetiştirmeye, “insan yetiştirmeye” memursunuz. “Bu âlem, âlem-i terakki iken evlâdını kendine faik (üstün) edemeyen pederler (babalar) hayır ile yad olunmaya bile lâyık olamaz.” Her türlü alçakça davranışları, el etek, ayak öpmeyi, zulme boyun eğmeyi bırakın, dik yürüyün, yükselin! Neden esareti ve zulmeti arzu ediyor, onları tercih ediyorsunuz? Bu geçici hayat için böyle âdi şeylere katlanılır mı?

Genç kız, özgürlük ve ilerleme yolunda çaba gösterenlerin başarıya ulaşacağını müjdeleyerek kaybolur. Bir süre sonra da ülkede büyük bir değişme gerçekleşir. Kuvvetler ayrılığına, özgürlüğe dayanan bir rejim gelmiş, düşünce, yazma, konuşma özgürlüğü gerçekleşmiştir. Herkesin can ve mal güvenliği tamdır. Ülke her bakımdan gelişmiş, insanlar insanca bir yaşam sürdürmektedirler. Namık Kemal bu gelişmeleri mutluluk içinde izlerken uykusundan uyanır...

Rüya ile ilgili olarak, arşiv belgesinde, “her lisana tercüme olunduğu” yazılıyor. Burada anlatılmak istenen nedir? Yazının İn-

⁹ *Edib-i Azam Merhum Namık Kemal Beyin Rüyası*, İstanbul, 1326 (1910), 30 s.

gilizce, Fransızca, Almanca gibi Batı dillerine mi çevrildiği kastediliyor? Olabilir. Fakat, bunların yanında, ülkedeki azınlıkların dillerine (Rumca, Ermenice, Arapça vs.) çevrilmiş olabileceği de düşünülebilir. Bu konuda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Fakat, belgede de belirtildiği gibi, Ermeni kitapçıların bu tür yazılara ilgi göstermesi, ayrıca, bizim yukarıda atıf yaptığımız nüshanın bir Ermeni matbaasınınca yayınlanması bu ihtimali akla getiriyor.

R E S U M E

L'INFLUENCE DE NAMİK KEMAL SUR MUSTAFA KEMAL ATATÜRK ET DEUX DOCUMENTS D'ARCHIVES CONCERNANT L'INTERDICTION D'OUVRAGES SOUS ABDULHAMIT II

Les idées politiques avaient commencé à prendre place dans l'esprit de Mustafa Kemal Atatürk pendant qu'il étudiait à l'Ecole de Guerre à Istanbul (1899-1902). Parlant de cette période de sa vie, il écrit: "J'ai commencé à m'intéresser à la politique, mais je ne me rendais pas clairement compte de la vérité dans ce domaine. C'était l'époque d'Abdulhamit II. Nous lisions les oeuvres de Namık Kemal en cachette et au dortoir. La direction de l'école, avec de sévères mesures, nous interdisait de lire de tels écrits patriotiques. Cela soulevait des points d'interrogation dans nos esprits et nous donnait le sentiment qu'il y avait quelque chose de déréglé dans les affaires de l'Etat."

Il lisait donc les écrits de Namık Kemal et même apprenait par coeur certains de ses poèmes. Poète révolutionnaire du XIXe siècle (1840-1888) Namık Kemal s'était insurgé contre le régime d'Abdulhamit II, et avait chanté, ardemment, la liberté, l'orgueil national, le courage. Il n'y a pas de doute que ses oeuvres, imbues d'amour patriotique, ont eu une influence certaine sur Mustafa Kemal Atatürk.

Les écrits de Namık Kemal étaient donc considérés comme "dangereux" aux yeux du régime et leurs publications, interdites. C'est précisément de cela, entre autres, qu'il s'agit dans les deux documents d'archives que nous publions.

Dans le premier document, daté de 1902, le sultan fait savoir au premier ministre et aux ministres de l'Education et de l'Intérieur la nécessité de mieux contrôler la publication d'ouvrages en général et leur rappelle le fait que ceux de Namık Kemal, Ziya Paşa, Ebüzziya Tevfik, qui "ont des idées excessives et nuisibles", sont bien entendu, strictement interdits.

Le deuxième est un rapport envoyé probablement au Ministère de l'Education par un professeur délateur qui s'appelle Fazıl, du corps enseignant de l'Ecole de Guerre. Le document (sans date) est postérieur à 1894. L'auteur y dit qu'il a trouvé chez un libraire arménien à Istanbul des ouvrages de Namık Kemal. Il souligne quelques phrases "nuisibles" de son article intitulé "la morale islamique" et pense que les libraires arméniens aident à la propagation des ouvrages et revues néfastes à l'Etat et à la dynastie ottomans.

